

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „Oblicza polskiego antykomunizmu w XX wieku”, Olsztyn, 22–24 XI 2017 r.

W dniach 22–24 XI 2017 r. w Olsztynie odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa zorganizowana przez Delegaturę Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) w Olsztynie Oddział w Białymstoku. Tematem przewodnim był szeroko rozumiany polski antykomunizm minionego stulecia. W konferencji, którą otworzył prezes IPN Jarosław Szarek, grono ponad 40 naukowców reprezentujących różne ośrodki akademickie i instytucje naukowo-badawcze zastanawiało się, czym tak naprawdę był antykomunizm, jakie przybierał formy i jak kształtował postawy czynników państwowych oraz organizacji politycznych i społecznych.

Przez trzy kolejne dni uczestnicy konferencji mogli wysłuchać referatów dotyczących inicjatyw antykomunistycznych podejmowanych w latach II Rzeczypospolitej, podczas wojny i konspiracji, w czasach powojennego wychodźstwa niepodległościowego oraz w latach powojennej Polski rządzonej aż do 1989 r. przez komunistów.

Pierwszy panel konferencji poświęcony był antykomunizmowi w polskiej myśli XX w. i jego odwołaniom do lat wcześniejszych. Jako pierwszy wystąpił Andrzej Nowak (Instytut Historii (IH) Polskiej Akademii Nauk (PAN)/Uniwersytet Jagielloński [UJ]), który genezę antykomunizmu upatrywał w myśli politycznej i wydarzeniach wieku XIX, tj. powstaniu krakowskim i reakcji na jego skutki oraz wydarzeniach Wiosny Ludów. Ślady antykomunizmu odnalazł także w dziełach literackich doby XIX w., przywołując np. dramat *Nie-Boska komedia* Zygmunta Krasińskiego.

Drugi z referentów – Marek Kornat (IH PAN/UJ) w wystąpieniu pt. „Polska myśl sowietologiczna – między wyobraźnią a wiedzą” wskazywał na pięć kierunków myśli sowietologicznej okresu międzywojennego, tj. teorię kontynuacji, modernizacji, totalizmu, antycywilizacji i jako ostatni etap teorii utopijnej – teorię bolszewizmu. Ponadto wymieniając wybitnych polskich sowietologów, podkreślał, iż pomimo ich odżegnywania się od komunizmu, argumenty przez nich przedstawiane uzasadniały komunizm.

W kolejnym referacie, pt. „Polaków krytyczne spojrzenia na komunizm”, Bogdan Szlachta (UJ) przypominał, że socjalizm był krytykowany przez Polaków jeszcze przed pojawieniem się pism Karola Marksa i Fryderyka Engelsa. Docenił rolę publicystów „Przeglądu Poznańskiego”, którzy w swoich artykułach dostrzegali zagrożenie

projektów komunistycznych. Mówił także o toczących się debatach na temat pojęcia własności oraz krytyce systemu prawnego Związku Sowieckiego.

Następnym prelegentem był Włodzimierz Suleja (Uniwersytet Wrocławski/IPN w Warszawie). W wystąpieniu pt. „Rewolucja bolszewicka – nadzieje i zagrożenia z polskiej wojennej perspektywy” wyjaśniał, że przewrót, jaki dokonał się jesienią 1917 r., nie wywołał przesadnego zainteresowania wśród Polaków. Wydarzenia te określano mianem logiki zamętu i obawiano się przemieszczenia tego zjawiska do Europy Zachodniej. Zdaniem profesora oczy Polaków zwrócone były na losy żołnierza polskiego wydostającego się z armii rosyjskiej. Pomimo iż polskie jednostki wojskowe miały nie mieszać się w wewnętrzne sprawy Rosji, to sprawa wojska jawiła się jako kluczowa.

Jako ostatni w pierwszym panelu głos zabrał Krzysztof Kawalec (IPN we Wrocławiu), który przedstawił referat pt. „Komitet Narodowy Polski wobec bolszewików”. Przedstawiciele Komitetu Narodowego Polski wymagali usunięcia Rosji z kręgu mocarstw. Ich zdaniem bolszewizm postrzegany był jako „czarna dziura” stanowiąca zagrożenie dla całego świata cywilizacyjnego, a w szczególności dla odradzającej się Polski. Ponadto badacz ten podkreślił, że tylko podtrzymywanie nastrojów narodowych mogło zapobiec rozprzestrzenianiu się bolszewizmu.

W drugim panelu konferencji dwaj pierwsi referenci omawiali działania antykomunistyczne II Rzeczypospolitej uwidaczniające się na różnych polach funkcjonowania aparatu władzy. Robert Litwiński (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) wskazywał na ciągle zainteresowanie aparatu bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych problemem komunizmu i działalności antypaństwowej prowadzonej przez członków KPRP/KPP. Tomasz Gajownik (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski [UWM]) w referacie pt. „Wywiad i kontrwywiad II Rzeczypospolitej wobec komunistów «polskich»” podkreślał, że zainteresowanie wojskowych służb specjalnych komunizmem było jednym z głównych determinantów Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Jego pracownicy prowadzili penetrację poza granicami osób związanych z komunizmem oraz wymianę korespondencji z państwami sojuszniczymi i krajami bałtyckimi dotyczącą polskich komunistów przebywających na tamtejszych terenach.

Z kolei dwaj ostatni referenci swoje wystąpienia poświęcili antykomunizmowi po II wojnie światowej. Witold Bagieński (Archiwum IPN w Warszawie) zaprezentował referat pt. „Antykomunistyczna «dywersja ideologiczna» jako zagrożenie dla PRL”. Zdaniem władz PRL owa dywersja była zakulisowym wywieraniem wpływu na społeczeństwo, które prowadziło do dezorganizacji życia politycznego. Za ośrodki dywersji ideologicznej, prowadzące badania teoretyczne nad komunizmem, władze PRL uznawały także Radio Wolna Europa czy też wydawane w Paryżu pismo „Kultura”. Natomiast Paweł Warot (IPN w Olsztynie) w referacie pt. „Komuniści kontra antykomuniści w Okręgu Mazurskim” podkreślał, że władze lokalne właściwie każdą formę opozycji postrzegały jako antykomunizm. Nawet sam fakt bycia Warmiakiem lub Mazurem stanowił niejako zagrożenie dla władzy.

W trzecim panelu jako pierwszy wystąpił Marcin Bukala (IPN w Rzeszowie), który zaprezentował referat pt. „Ruch ludowy w kraju i na emigracji wobec komunizmu”. Następnie Marek Hańderek (IPN w Warszawie) przedstawił referat pt. „Stronictwo Pracy i Unia wobec komunizmu”, w którym nakreślił profil partii, akcentując jej chrześcijański charakter będący w sprzeczności z ideologią komunistyczną. Kolejny referent – Tadeusz Wolsza (IH PAN) zaprezentował referat pt. „Obraz komunistów polskich w ujęciu emigracji politycznej na Wyspach Brytyjskich po 1945 roku”,

podkreślając, iż nieocenioną rolę odgrywała wówczas prasa, w której zamieszczano prawdziwe, nielukrowane biogramy przywódców komunistycznej powojennej Polski, nie szczędząc im zbrodniczej i agenturalnej przeszłości na rzecz Związku Sowieckiego. Natomiast Danuta Jastrzębska-Golonkova (UKW) w referacie „Ta, która tańczyła nad przepaścią – Dorota Terakowska, dziennikarka niepokorna” nakreśliła biografię dziennikarki, która na łamach „Gazety Krakowskiej” publikowała w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia teksty nieprzychylne i krytykujące panujące władze komunistyczne.

Po przerwie kawowej wyniki badań zaprezentowało dwóch naukowców z IPN w Warszawie. Grzegorz Wołk wygłosił referat pt. „Antykomunizm w ideologii Konfederacji Polski Niepodległej”. Zaznaczył, że była to pierwsza organizacja w bloku wschodnim, która mówiła o sobie, że jest partią i działała jawnie w ramach systemu politycznego. Pomimo że w swoim programie nie odwoływała się bezpośrednio do komunizmu, to jednak głosiła walkę o niepodległość, demokrację, samorządność społeczną i poszanowanie wiary w Boga. Natomiast Grzegorz Majchrzak próbował odpowiedzieć na pytanie zawarte w tytule referatu: „Czy «Solidarność» była ruchem anty-komunistycznym?” Przypominał, że w dokumentach programowych Solidarności nie ma bezpośrednich odwołań do słowa „komunizm”. W zamian odnajdujemy nawiązania do socjalizmu. Jednak biorąc pod uwagę fakt, iż ruch ten przyczynił się do upadku komunizmu w Europie Środkowej, odpowiedź na postawione pytanie wydaje się oczywista.

W czwartym panelu, który otworzył drugi dzień obrad konferencji, jako pierwszy wystąpił Karol Sacewicz (UWM/IPN w Olsztynie). W referacie „Charakterystyka metod i form polskiej społecznej akcji antykomunistycznej w II Rzeczypospolitej” udowodnił, że nie tylko agendy państwowe, ale także element społeczny, niejednokrotnie przy wsparciu aparatu państwowego, podejmował akcje antykomunistyczne. Jako przykłady organizacji zajmujących się antykomunizmem wskazywał Ligę Antybol-szewicką, Instytut Naukowy Badania Komunizmu czy też Centralne Porozumienie Antykomunistyczne. Mirosław Golon (Uniwersytet Mikołaja Kopernika (UMK)/IPN w Gdańsku) przedstawił referat pt. „Wpływ rabunków i zbrodni Armii Czerwonej na ziemiach polskich w latach 1944–1945 na kształtowanie się antykomunistycznych postaw Polaków”, podkreślając, że fala potwornych zbrodni, tj. gwałtów, rabunków, morderstw dokonanych przez żołnierzy sowieckich, rodziła w ludności cywilnej wrogość do komunizmu. Wystąpienie Waldemara Brendy (IPN w Białymstoku) dotyczyło antykomunistycznych postaw mieszkańców Warmii i Mazur w latach 1946–1956. Wskazując postawy antykomunistyczne na tychże terenach, mówił o trudnych losach ludzi, którzy niekiedy działali pod przykrywką na rzecz antykomunizmu. Ponadto doceniał postawy mieszkańców, którzy przygotowywali raporty wywiadowcze dla organizacji WiN, oraz dostrzegał zaangażowanie młodzieży z organizacji „Ol-16” na rzecz walki z komunizmem. Ostatni w tym panelu – Wojciech Polak (UMK) dokonał charakterystyki niezależnych organizacji młodzieżowych w PRL, takich jak Ruch, Studencki Komitet Solidarności, Ruch Młodej Polski oraz Niezależne Zrzeszenie Studentów. Przedstawiając ich formy aktywności na rzecz antykomunizmu, podkreślał, że nie zawsze był on wyartykułowany wprost.

Po przerwie kawowej ks. Jarosław Wąsowicz z Piły zaprezentował referat pt. „Grupy i ruchy religijne z kręgu Kościoła katolickiego w panoramie niezależnych antykomunistycznych organizacji młodzieżowych”. Prelegent wskazywał, że Kościół katolicki tworzył przestrzeń wolności, w której mogła działać młodzież tworząca

niezależne inicjatywy o charakterze antykomunistycznym. Duży wpływ na postawy młodzieży wywierało duszpasterstwo akademickie oraz Ruch Światło-Życie, który wykształcił świadomych uczestników późniejszych antykomunistycznych organizacji młodzieżowych. Kolejny referent – Konrad Białecki (IPN w Poznaniu) ukazał postawy oportunistyczne, jakie prezentowali ewangelicy w PRL wobec komunizmu. Jako trzeci w tym panelu wystąpił Jan Wiktor Sienkiewicz (UMK), który w referacie „Antykomunizm w polskiej kulturze i sztuce” zapoznał słuchaczy ze sposobami przewycięzania przez artystów ograniczeń systemowych. W bojkotowaniu narzuconych programów ich sztukę określała postawa kontestacji wobec narzuconych kanonów. Oprócz tego stosowali poetykę absurdu oraz szokowali obscenicnością. Następnie Krzysztof Sychowicz (IPN w Białymstoku) zaprezentował referat pt. „Postawy antykomunistyczne Polaków w Łomżyńskim i Białostockim w XX wieku”. Wskazywał na duże zainteresowanie mieszkańców Łomży walką z komunizmem. Dokonywali oni prewencyjnych aresztowań miejscowych komunistów w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. oraz zainicjowali powstanie Ligi Antybolszewickiej. Podając wyniki wyborów w latach II Rzeczypospolitej, stwierdził, że Łomżę charakteryzowało niskie poparcie dla komunizmu i zdecydowane utożsamianie się z hasłami Narodowej Demokracji. Ostatni w omawianym panelu wystąpił ks. Bogumił Wykowski z Biesala, który mówił o zainteresowaniu czynników państwowych autochtonami, przez władze utożsamianymi z Niemcami.

W piątym panelu właściwie wszyscy referenci skupili się na kwestiach antykomunizmu na emigracji. Piotr Kardela (IPN w Białymstoku) wskazał organizacje polonijne, powstałe zarówno w czasie II wojny światowej, jak i tuż po jej zakończeniu, które starały się zaszczerpić antykomunistyczną postawę wśród Amerykanów polskiego pochodzenia. Do organizacji tych zaliczył m.in. Komitet Narodowy Amerykanów Polskiego Pochodzenia, Polski Instytut Naukowy, Kongres Polonii Amerykańskiej oraz Stowarzyszenie Polskich Kombatantów, które wspomagało Kościół katolicki w Polsce i organizacje walczące o poszanowanie swobód obywatelskich, a także manifestowało przyjazdy oficjeli komunistycznych do USA. Następnie Marek Wierzbicki (IPN w Radomiu) w referacie pt. „Polskie harcerstwo w kraju i na emigracji wobec komunizmu” zaznaczył, że Związek Harcerstwa Polskiego poza granicami kraju w jednoznaczny sposób opowiadał się przeciwko rządowi komunistycznym w Polsce i był jednym z filarów emigracji niepodległościowej. Kolejny prelegent – Jan Lencznarowicz (UJ) w wystąpieniu „Polacy w Australii wobec komunizmu po 1945 roku” podkreślał negatywny stosunek do komunizmu Polaków mieszkających w Australii, wynikający z osobistego doświadczenia. Zwalczali oni wpływy komunistyczne wśród przybyszów z Polski, a także reagowali na szerzącą się propagandę komunistyczną w społeczeństwie australijskim. Ostatnim referentem przed przerwą był Zbigniew Girzyński (UMK), który przedstawił temat „Polscy antykomuniści we Francji po II wojnie światowej”. Analizie poddał takie organizacje, jak Centralny Związek Polaków, Polska Misja Katolicka oraz Kongres Polonii Francuskiej.

W drugiej części panelu Krzysztof Kania (UMK) zaprezentował referat pt. „Postawy patriotyzmu i antykomunizmu polskiej emigracji niepodległościowej w Londynie w świetle działalności Edwarda Raczyńskiego”. Zaznaczył, że polska emigracja z Raczyńskim na czele reagowała na wszystkie przejawy łamania prawa w Polsce. Debatowano w Londynie po wydarzeniach poznańskiego czerwca oraz potępiano inicjatorów odpowiedzialnych za wydarzenia grudniowe 1970 r. Następnie Krzysztof Tarka (Uniwersytet Opolski) wystąpił z referatem pt. „Marsz wolnych Polaków.

Protesty środowisk emigracyjnych przeciwko wizycie Bułganina i Chruszczowa w Wielkiej Brytanii w kwietniu 1956 r.” Marsz, który odbył się w kwietniu 1956 r., był największym protestem zorganizowanym przez polskie wychodźstwo w Wielkiej Brytanii. Udział w nim wzięło wielu czołowych przedstawicieli emigracji, tj. Władysław Anders, Edward Raczyński, Adam Ciołkosz i Zbigniew Stypułkowski. Kolejnym referentem był Krzysztof Kaczmarski z IPN w Rzeszowie, który przedstawił postać Adama Doboszyńskiego i jego poglądy na komunizm i Związek Sowiecki. Podkreślił, że Doboszyński odrzucał marksizm jako negujący religię i zakładający likwidację własności prywatnej. Ostatnim prelegentem drugiego dnia obrad był dr Krzysztof Langowski (Archiwum IPN w Warszawie), który zaprezentował referat pt. „Postawy antykomunistyczne pilsudczyków w Stanach Zjednoczonych”. Jako najbardziej aktywne organizacje antykomunistyczne rekrutujące się z byłych pilsudczyków wymienił Komitet Obrony Narodowej i Związek Obrony Narodowej im. Józefa Piłsudskiego.

Na ostatni dzień konferencji został zaplanowany szósty panel składający się z dwóch części. Jako pierwszy wystąpił Mariusz Krzysztofiński (IPN w Rzeszowie), który przedstawił antykomunizm ks. abpa Ignacego Tokarczuka. Dowodził, iż abp Tokarczuk był radykalnym antykomunistą, o unikalnych poglądach w Episkopacie Polski. Jako najzagorzalszy krytyk władzy komunistycznej przez całe swoje życie udowadniał, że ideologia komunistyczna była największym wrogiem ludzkości. Następnie Rafał Łatka (IPN w Warszawie) w tytule referatu postawił pytanie: „Czy Prymas Polski Stefan Wyszyński był antykomunistą?” Zaakcentował skomplikowany stosunek Prymasa do ustroju politycznego Polski po 1945 r. Wyszyński realizował program Wielkiej Nowenry, którego założenia miały charakter antykomunistyczny. Kolejny referent – Wojciech Muszyński (IPN w Warszawie) przedstawił Bolesława Piaseckiego jako przedwojennego antykomunistę, który przejmował hasła komunistyczne, odwracając ich znaczenie i używając do walki ze zniechędzonej ideologią. Rafał Sierchuła (IPN w Poznaniu) w ostatnim wystąpieniu przed przerwą ukazał wielkopolskiego antykomunistę Antoniego Goernego, który swoje poglądy prezentował w wystąpieniach publicznych i publikacjach na łamach pism „Nowy Ład” i „ABC”.

Po przerwie referat pt. „Narodowa Organizacja Kobiet wobec komunizmu – idea i praktyka” wygłosiła Jolanta Mysiakowska-Muszyńska (Archiwum IPN w Warszawie). W swoim wystąpieniu podkreślała rolę kobiet we współtworzeniu polskiego ruchu narodowego oraz dowodziła, w jaki sposób członkinie organizacji koncentrowały uwagę na zagrożeniach związanych z ideologią komunistyczną. Następnie Jan Żaryn (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) przedstawił temat „Ruch narodowy w kraju i na emigracji wobec komunizmu”. Sławomir Moćkun (Parlament Europejski w Brukseli) wygłosił referat pt. „Postawy antykomunistyczne Polonii kanadyjskiej”. Polonia ta swoje poglądy na temat komunizmu publikowała na łamach prasy oraz prowadziła działalność w takich organizacjach, jak Stowarzyszenie Polaków w Kanadzie i Związek Polaków w Kanadzie. Podkreślić należy, że to właśnie z inicjatywy tamtejszej Polonii powstał w 1980 r. pierwszy w przestrzeni publicznej pomnik katyński. Trzydniowe obrady zakończył referat Władysława Bułhaka (IPN w Warszawie), który ukazał postać Kazimierza Papée. Dowodził, że antykomunizm ambasadora ulegał swego rodzaju ewolucji – od komunizmu jako problemu ideologicznego do myślenia geopolitycznego.

Podsumowując omawianą konferencję, należy powiedzieć, że o jej wysokim poziomie świadczyły nie tylko wystąpienia prelegentów, ale także poziom dyskusji, jakie

towarzyszyły poszczególnym panelom. Długie, merytoryczne debaty podejmowane przez uczestników i gości dopełniały ideę konferencji i rodziły nowe postulaty badawcze.

Niewątpliwie spotkanie ponad 40 naukowców, na co dzień zajmujących się różnorodną tematyką dotyczącą historii XX w., było potrzebne. To właśnie szerokie spectrum zainteresowań badawczych sprawiło, że mogliśmy poznać różnorodne oblicza antykomunizmu i zastanowić się, czy każda oportunistyczna postawa wobec komunizmu była równoznaczna z antykomunizmem. Fakt, iż w wolnej Polsce było to pierwsze spotkanie naukowe poświęcone kwestii antykomunizmu, zasługuje na docenienie, ale uwidacznia również potrzebę dalszych badań i spotkań badaczy.

Na koniec należy wyrazić uznanie dla organizatorów konferencji i mieć nadzieję, że w najbliższym czasie ukaże się tom pokonferencyjny – oczekiwane zwieńczenie obrad naukowych, jakie odbyły się w Olsztynie.

Krzysztof Andrzej Kierski

Olsztyn